

Rodzaje wewnętrznych granic w rodzinie a społeczne kompetencje młodzieży

KINGA KALETA

Zakład Psychologii
Instytut Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego
Kielce

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących oceny rodzinnych uwarunkowań efektywności społecznego funkcjonowania młodzieży. Zgodnie z teorią Salvadora Minuchina (1974) założono, że nieprawidłowe wewnętrzne granice w rodzinie między podsystemami rodzice i dzieci (nadmiernie sztywne lub rozproszone) kształtują mniejsze kompetencje młodzieży do funkcjonowania w trudnych sytuacjach społecznych, podczas gdy jednostki z rodzin o wyraźnych, jasnych granicach są bardziej skuteczne w takich sytuacjach, jak: kontakt intymny, ekspozycja społeczna oraz wymagających asertywności.

Analizie poddano dane od 345 osób dorastających w systemach rodzinnych o różnej przepuszczalności wewnętrznych granic. W badaniach zastosowano zmodyfikowaną wersję skali Analiza Środowiska Rodzinnego Marii Ryś (2004) oraz Kwestionariusz Kompetencji Społecznych Anny Matczak (2001). Wyniki przeprowadzonej analizy wariancji wykazały, że młodzież z poszczególnych typów rodzin różni się istotnie poziomem efektywności w trudnych sytuacjach interpersonalnych.

Słowa kluczowe: adolescencja, systemy rodzinne, wewnętrzne granice w rodzinie, społeczne kompetencje, kontakt intymny, ekspozycja społeczna, asertywność

WPROWADZENIE

Jednym z głównych zadań okresu dorastania jest efektywne przystosowanie się do życia społecznego. Chodzi tu o skuteczne funkcjonowanie w relacjach, przy jednocześnie postępującej separacji od rodziców (Wycisk, Ziółkowska, 2010), co przejawia się w określonym poziomie społecznych kompetencji. W procesie ich nabywania i trenowania młody człowiek potrzebuje od dorosłego adekwatnego wsparcia, opartego na więzi emocjonalnej i właściwych granicach między dorastającym a dorosłym (Bardziejewska, 2005). Dlatego rodziny, ze swoimi względnie trwałymi wzorami interakcji, odgrywają istotną rolę, ułatwiając lub utrudniając nabywanie interpersonalnych umiejętności (Łapiński, 1988). Źródłem zagrożeń dla przebiegu społecznego treningu mogą być nieprawidłowe relacje wynikające z wadliwego dystansu rodzic–dziecko, to jest nadmiernej koncentracji na dorastającym lub nadmiernym dystansie rodzica wobec dziecka (Ziółkowska, 2005; por. Birch, Malim, 1997).

Podstaw do zrozumienia bliskości i dystansu w relacjach oraz tworzenia określonych granic dostarcza koncepcja Salvadora Minuchina. W swojej strukturalnej teorii rodziny autor podkreśla, że dla prawidłowego jej funkcjonowania konieczne są optymalne granice między podsystemami rodzice–dzieci, czyli granice elastyczne, ale wyraźne (de Barbaro 1999; Feldman, Gehring, 1988; Minuchin, 1974).

Granice wyznaczają, kto należy do rodziny lub jej podsystemów i na jakich zasadach (Minuchin, 1974). Regulują przepływ informacji,

rodzaj aktywności, dostęp do określonych osób czy przedmiotów, co włącza lub wyklucza członków określonego systemu (Namysłowska, 2000; Radochoński, 1987). Rolą granic jest ochrona zróżnicowania systemu. Każdy subsystem ma bowiem specyficzne funkcje i żądania wobec swoich członków. Rozwój interpersonalnych umiejętności osiąganych w podsystemach może być zapewniony dzięki wolności od ingerencji w ich podstawowe zadania ze strony innych osób. Dlatego S. Minuchin (1974) uważa klarowność granic wewnętrznych za „użyteczny wskaźnik oceny funkcjonowania rodziny” jako systemu. W niektórych systemach dochodzi jednak do nadmiernego rozproszenia lub też usztywnienia granic między podsystemami, co zaburza prawidłową strukturę relacji rodzinnych (zob. Tryjarska, 1998). Rodzaj granic między podsystemami służy tym samym jako kryterium typologii systemów rodzinnych; każdą z rodzin można bowiem umieścić na kontinuum rozciągającym się pomiędzy systemami o granicach niewykształconych, „przepuszczalnych” (rodziny splątane) a systemami o granicach całkowicie sztywnych, „nieprzepuszczalnych” (rodziny niezaangażowane).

Właściwe granice nie tylko mają znaczenie dla rodzaju relacji między członkami rodziny, ale również są istotne w procesie socjalizacji jej członków, zwłaszcza dzieci. Dotyczy to kształtowania ich tożsamości, potrzeby afiliacji i autonomii, a także nabywania społecznych kompetencji (Field, 1996; Minuchin, 1974). Szczególnie w tym ostatnim aspekcie granice w rodzinie wydają się ważnym czynnikiem.

Kompetencje społeczne są rozumiane jako „złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych” (Mataczak, 2001, s. 7; por. Argyle, 1998; Sęk, 1988). Szczególne znaczenie mają tak zwane sytuacje trudne, jak sytuacje intymne, ekspozycji społecznej oraz sytuacje wymagające asertywności (Argyle, 1991; Borecka-Biernat, 2003; Mataczak, 2001; Sęk, 1980; Tyszkowa, 1979).

Anna Mataczak (2001) wskazuje, że kompetencje są nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego, zależnego zarówno od

samej jednostki, jak i jej otoczenia. Szczególną rolę w kształtowaniu umiejętności społecznych przypisuje się rodzinie, a zwłaszcza rodzicom (Zsolnai, 2002). Wzór interakcji w rodzinie, całość kształtu komunikacji, dostępność członków rodziny i tym podobne składają się na doświadczenie społeczne dziecka, warunkujące proces nabywania kompetencji (Radochoński, 1980; Sęk, 1988). W systemach o różnej przepuszczalności granic między podsystemami trening interpersonalny przebiega w odmienny sposób: od nadmiernego instruowania i kontrolowania dzieci w przypadku rodzin splątanych do nieudzielania im żadnych wskazówek i wzmocnień – w rodzinach niezaangażowanych. Regulując stopień przepuszczalności granic wewnętrznych, rodzice wyznaczają tym samym intensywność i rodzaj treningu społecznego.

BADANY PROBLEM

Celem niniejszego opracowania jest próba ustalenia związku pomiędzy rodzajem wewnętrznych granic w rodzinie a społecznymi kompetencjami młodzieży. Na podstawie przeglądu literatury (Kaleta, 2010) przyjęto hipotezę ogólną, w myśl której młodzież z rodzin o różnej przepuszczalności wewnętrznych granic charakteryzuje się odmienną skutecznością w kontaktach społecznych. Postawiono następujące hipotezy szczegółowe:

1. Młodzież z rodzin o wewnętrznych granicach przepuszczalnych charakteryzuje się wyższym poziomem różnych kompetencji społecznych.
2. Młodzież z rodzin o zbyt sztywnych granicach wewnętrznych cechuje niższy poziom społecznych kompetencji.

METODA BADANIA

Badaniami objęto młodzież z ostatnich i przedostatnich klas szkół średnich, w wieku 17–20 lat. Badania miały charakter grupowy, były prowadzone na terenie szkół, w grupach klasowych, w wybranych miastach województwa świętokrzyskiego oraz mazowieckiego. Ogółem przebadano 437 osób, z czego odrzucono – ze względu na nierzetelność – 51 protokołów.

Tabela 1. Charakterystyka wyodrębnionych typów rodzin (opracowanie własne)

Typ rodziny	Charakterystyka relacji w rodzinie
Nadopiekuńcza (nadmiernie rozproszone granice w rodzinie)	zmniejszony dystans pomiędzy członkami rodziny; wzajemna komunikacja naznaczona jest wrażliwością; małżonkowie poświęcają swoje „ja” innym; dzieci mają władzę nad rodzicami, którzy rezygnują ze swojego autorytetu, otaczają zbyt ochraniającą miłością, ale też stawiają zmienne wymagania i niekonsekwentnie karzą; wszyscy unikają niezgody, trudnych tematów; dorastając, dzieci stawiają wygórowane żądania; ich odejście z domu jest opóźniane
Prawidłowa (granice optymalne)	w rodzinie istnieje równowaga między byciem razem a zachowaniem odrębności; dba się o rozwój każdego członka i zaspokajanie jego potrzeb, szanuje prawa, uczucia i zdanie innych; rodzice dają priorytet relacji małżeńskiej, spędzają czas z dziećmi, ale też uczą je samodzielności; wszyscy stawiają innym rozsądne wymagania; nagrody i kary są oceniane przez dzieci jako słuszne
Niezaangażowana (granice usztywnione)	słabe powiązanie wszystkich członków rodziny; rodzice nie okazują sobie uczuć; członkowie rodziny nie rozmawiają o swoich sprawach; dzieciom brakuje ciepła i partnerstwa, nie są odpowiednio wprowadzane w zasady życia społecznego, ale też nie są jawnie odrzucane emocjonalnie
Chaotyczna (nieprzepuszczalne granice)	brak między członkami rodziny więzi, wzajemnego zainteresowania, konstruktywnej komunikacji; rodzice nie tworzą wspólnej pary; dzieci nie zwracają się do rodziców; atmosfera jest konfliktowa i zagrażająca; rodzice stawiają zbyt wysokie wymagania, ciągle krytykują i odrzucają emocjonalnie dzieci, które chcą szybko odejść z domu

Do analizy zakwalifikowano pierwotnie 386 osób, a ostatecznie – po ujawnieniu braków danych – 345.

Do wyodrębnienia typów rodzin ze względu na rodzaj granic wykorzystano metodę Analizy Środowiska Rodzinnego Marii Ryś (2004) w wersji zmodyfikowanej (Kaleta, 2010). Metoda ta pozwala na zakwalifikowanie badanych do jednego z czterech rodzajów systemów: prawidłowego (o granicach optymalnych), nadopiekuńczego (o granicach nadmiernie przepuszczalnych), niezaangażowanego (o granicach usztywnionych) oraz chaotycznego (o granicach szczelnych). Zwięzłą charakterystykę poszczególnych typów rodzin zawiera tabela 1.

Obraz struktury rodziny, uzyskany w badaniu metodą Analizy Środowiska Rodzinnego, odzwierciedla percepcję granic rodzinnych przez badanych. Dane liczbowe dotyczące poszczególnych typów rodzin zamieszczono w tabeli 2.

Do oceny interpersonalnej skuteczności zastosowano Kwestionariusz Kompetencji Społecznych (KKS) A. Matczak (2001), uzyskując obraz zarówno ogólnego poziomu kompetencji,

jak i w poszczególnych typach sytuacji: kontaktu intymnego, ekspozycji społecznej oraz wymagających asertywności. Kwestionariusz Kompetencji Społecznych uwzględnia ocenę przez badanego efektywności własnego funkcjonowania społecznego. W tym aspekcie odnosi się nie tyle do potencjalnych umiejętności społecznych, ile do tego, jak są one aktualizowane, zatem do wymiaru behawioralnego. Im wyższy zarówno ogólny wynik, jak i rezultaty w poszczególnych skalach, tym lepsze kompetencje społeczne.

WYNIKI

Kompetencje społeczne młodzieży w rodzinach o różnej przepuszczalności granic wewnętrznych

W tym miejscu zostaną przedstawione, przeanalizowane i opisane wyniki, jakie uzyskały badane grupy wyróżnione ze względu na określony rodzaj granic między podsystemami rodziców i dzieci w Kwestionariuszu Kompetencji Społecznych. Statystyki opisowe w KKS w poszczególnych typach rodzin oraz istotność różnic pomiędzy grupami prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Kompetencje społeczne badanych z poszczególnych typów rodzin

Skale KKS	Typ rodziny								ANOVA	
	Nadopiekuńcza (N = 60)		Prawidłowa (N = 99)		Niezaangażowana (N = 93)		Chaotyczna (N = 93)		F	p
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD		
WO wynik ogólny	180,92	24,29	182,50	21,90	169,00	17,67	172,53	21,17	8,473 a, b, e	0,000
I kontakt in- tymny	44,85	6,55	46,53	5,96	42,83	5,25	42,77	5,56	5,794 a, b	0,001
ES ekspozycja społeczna	53,25	9,55	53,90	8,29	49,30	7,76	50,27	8,32	5,438 a, b, e	0,001
A asertywność	51,02	7,97	49,61	7,59	46,46	6,73	48,58	6,98	4,751 b, e	0,003

Oznaczenia dotyczące różnic pomiędzy grupami:

- a: prawidłowa – chaotyczna
- b: prawidłowa – niezaangażowana
- c: prawidłowa – nadopiekuńcza
- d: nadopiekuńcza – chaotyczna
- e: nadopiekuńcza – niezaangażowana
- f: niezaangażowana – chaotyczna

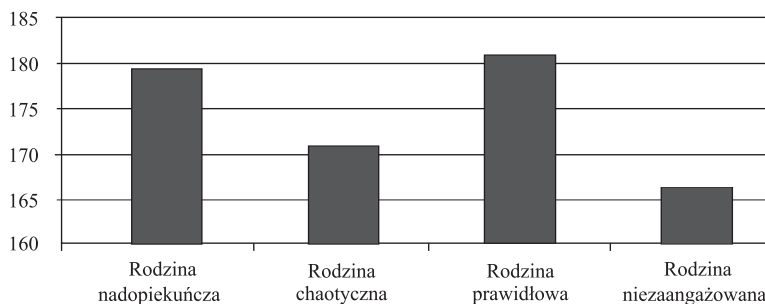
Zawiera ona wyniki surowe, pozwalające na dokładne porównania międzygrupowe (Matczak, 2001).

Jak pokazuje tabela 2, typ rodziny różnicuje badanych zarówno w zakresie wyniku ogólnego, jak i w poszczególnych podskalach.

Kompetencje społeczne – wynik ogólny

Najwyższy wynik ogólny w Kwestionariuszu Kompetencji Społecznych uzyskali badani z rodzin prawidłowych, następnie nadopiekuń-

czych, dalej z chaotycznych. Zdecydowanie najniższą średnią uzyskali respondenci z rodzin niezaangażowanych. Analiza różnic między typami rodzin wskazuje, że młodzież z rodzin prawidłowych cechuje istotnie wyższy poziom kompetencji społecznych od badanych z rodzin niezaangażowanych (*post hoc*: $p < 0,001$) i chaotycznych ($p < 0,014$). Ponadto grupa młodzieży z rodzin nadopiekuńczych osiągnęła wyższe wyniki od grupy z rodzin niezaan-

Wykres 1. Porównanie wyniku ogólnego kompetencji społecznych

gażowanych ($p < 0,009$). Różnice w wyniku ogólnym między wyszczególnionymi grupami obrazuje wykres 1.

Analiza wyników uzyskanych przez badanych w poszczególnych podskalach pozwala dokładniej określić, które grupy są skuteczniejsze w wyróżnionych typach sytuacji społecznych, a które mogą doświadczać trudności, tym bardziej, że grupy różnią się w sposób istotny statystycznie we wszystkich poszczególnych podskalach. Najbardziej w efektywności swoich działań różnią się od siebie badani z rodzin prawidłowych i niezaangażowanych. Najbardziej zbliżone wyniki uzyskali z kolei respondenci z rodzin prawidłowych i nadopiekuńczych oraz chaotycznych i niezaangażowanych. Różnice są zobrazowane na wykresie 2.

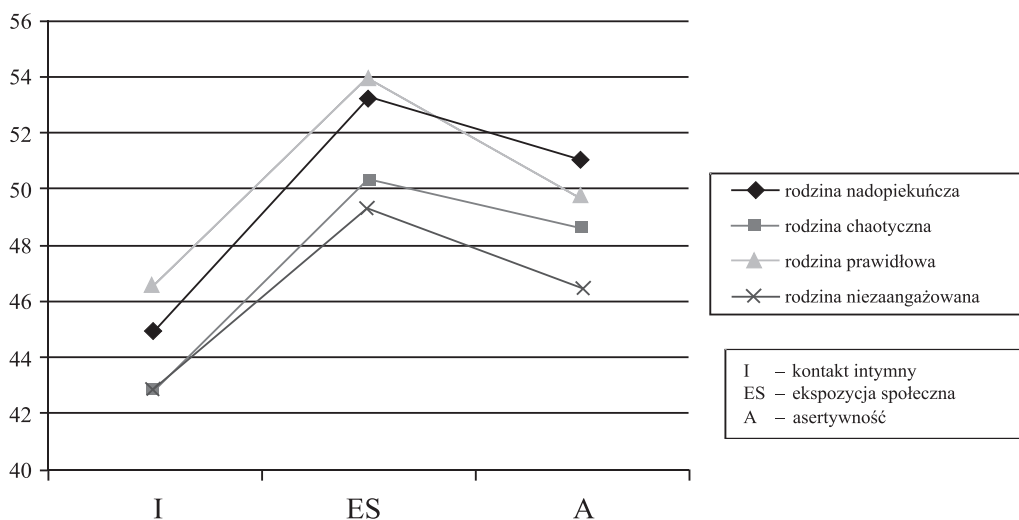
Kompetencje społeczne – kontakt intymny

Najwyższy wynik w skali „kontakt intymny” osiągnęli badani z rodzin prawidłowych, a następnie z rodzin nadopiekuńczych. Wyraźnie niższy rezultat uzyskała młodzież z rodzin niezaangażowanych i chaotycznych. Wynik badanych z systemów prawidłowych okazał się istotnie wyższy od wyniku respondentów z rodzin chaotycznych (*post hoc*: $p < 0,001$) i niezaangażowanych ($p < 0,001$).

Osoby z rodzin prawidłowych wykazują zatem najwyższe umiejętności potrzebną w bliskich relacjach interpersonalnych. Na podstawie treści twierdzeń wchodzących w skład skali I można wnioskować, że osoby te potrafią ujawniać informacje o sobie, również te najbardziej intymne, zwierzać się innym ze swoich problemów i uzewnętrzniać towarzyszące temu emocje. Jednocześnie same są zdolne do udzielania wsparcia, zarówno werbalnie, jak i przez kontakt fizyczny (przytulenie). Nieco mniejsze umiejętności w tym zakresie cechują badanych z rodzin nadopiekuńczych. Można przypuszczać, że młodzież z rodzin chaotycznych i niezaangażowanych ma pewne trudności w zakresie kontaktów intymnych. Nie są to istotnie nasilone deficyty, bowiem wyniki mieszczą się w normie, ale jednostki te oceniają siebie jako mniej skuteczne w bliskich relacjach interpersonalnych i wyraźnie ustępują badanym z rodzin o prawidłowych granicach.

Kompetencje społeczne – ekspozycja społeczna

Najwyższą średnią uzyskała młodzież z rodzin prawidłowych, następnie z rodzin nadopiekuńczych, dalej chaotycznych, zaś najniższy wynik otrzymali respondenci z rodzin niezaangażowanych. Badani z rodzin prawidłowych ponownie

Wykres 2. Porównanie wyników w podskalach Kwestionariusza Kompetencji Społecznych

wykazali istotnie wyższe umiejętności w sytuacji ekspozycji społecznej od osób wychowywanych w rodzinach niezaangażowanych (*post hoc*: $p < 0,002$) i chaotycznych ($p < 0,032$). Ponadto grupa z rodzin nadopiekuńczych uzyskała wyższe wyniki od grupy z rodzin niezaangażowanych ($p < 0,043$).

Wyniki młodzieży z rodzin o optymalnych granicach wyraźnie wskazują na najwyższe kompetencje w sytuacji społecznej ekspozycji, szczególnie w porównaniu z badanymi z rodzin niezaangażowanych i chaotycznych. Jednostki z rodzin prawidłowych, gdy zostają wystawione na widok publiczny i skupiają na sobie uwagę innych ludzi, dobrze sobie radzą w osiąganiu ważnych dla siebie celów. Młodzież z rodzin nadopiekuńczych niewiele ustępuje im w opisywanych umiejętnościach, również górując nad jednostkami wychowywanymi w rodzinach niezaangażowanych, u których nieco częściej mogą się pojawiać pewne trudności. Zajmowanie przez te osoby pozycji centralnych, stanowiących źródło zagrożenia dla własnego „ja”, rodzi u nich lęk, dyskomfort i działa dezorganizująco.

Kompetencje społeczne – asertywność

Również w tej skali różnice między średnimi uzyskanymi w poszczególnych typach rodzin okazały się istotne, choć wyniki układają się odmiennie. Najlepszymi umiejętnościami wykazali się badani z rodzin nadopiekuńczych. Nieco niższy rezultat uzyskała grupa z rodzin prawidłowych. Jeszcze niższy wynik uzyskała młodzież z rodzin chaotycznych, a najniższy – młodzież z rodzin niezaangażowanych. Istotne statystycznie różnice wystąpiły pomiędzy badanymi z rodzin nadopiekuńczych i niezaangażowanych (*post hoc*: $p < 0,002$) oraz prawidłowych i niezaangażowanych ($p < 0,032$).

Na podstawie wyników można wnioskować, że respondenci z rodzin nadopiekuńczych najlepiej potrafią bronić własnych praw, jasno wyrażać swoje zdanie, odmawiać spełnienia niestosownych żądań czy prosić o pomoc lub przysługę w celu zaspokojenia własnych ważnych potrzeb. Posługują się do tego metodami, które – choć stanowcze – jednocześnie respektują uczucia i dążenia innych osób. Są pod tym

względem znacznie skuteczniejsi niż badani z rodzin niezaangażowanych.

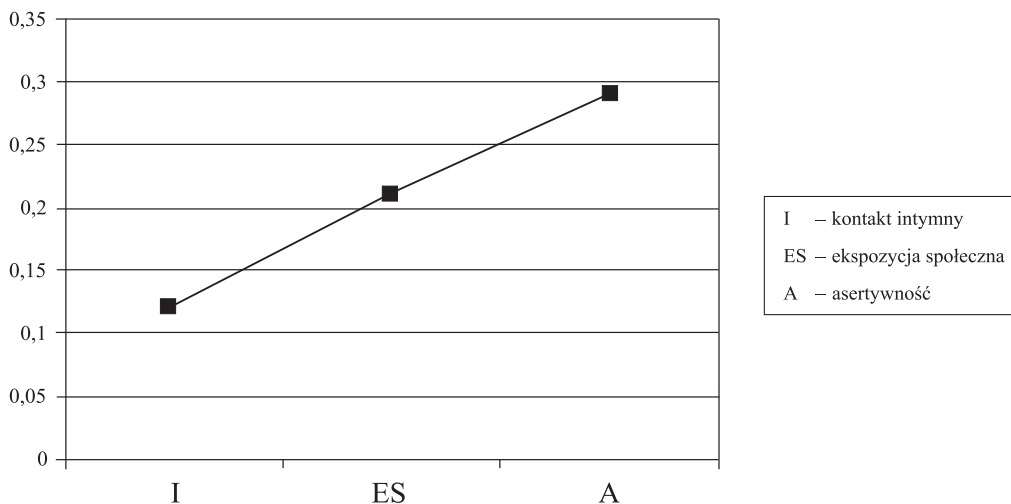
Specyfika kompetencji społecznych młodzieży z poszczególnych typów rodzin

W dalszej części artykułu zostanie przedstawiona charakterystyka kompetencji w każdym typie rodziny odrębnie, wraz z systematyczną interpretacją wyników w świetle przyjętej teorii strukturalnej. Dla zobrazowania wyników i ich określonej konfiguracji w poszczególnych typach rodzin umieszczono wykresy profili kompetencji społecznych. Ze względu na różną liczbę itemów w podskalach zastosowanego testu KKS wykresy sporządzono w jednostkach standaryzowanych z, które pozwalają na porównania intragrupowe.

Kompetencje społeczne w rodzinie nadopiekuńczej

Osoby z rodzin nadopiekuńczych cechują kompetencje społeczne powyżej średniej dla całej badanej grupy, dotyczy to zarówno ogólnego poziomu kompetencji, jak i umiejętności w poszczególnych sytuacjach społecznych. Wynika to z dobrego treningu interpersonalnego, jaki przebyły w rodzinie o przepuszczalnych granicach. Stały dostęp do rodziców, możliwość obserwacji ich w sytuacjach społecznych oraz uczenie przez starsze pokolenie różnych umiejętności sprawiły, że u tych dzieci dobrze rozwinęły się kompetencje społeczne. Najlepiej radzą sobie w sytuacjach wymagających asertywności, nieco słabiej w ekspozycji społecznej, a stosunkowo najmniej rozwinięte są ich umiejętności potrzebne do nawiązywania kontaktów intymnych, co graficznie przedstawiono na wykresie 3.

Taki profil ich kompetencji społecznych wskazuje, że są najskuteczniejsze w dochodzeniu swoich praw, odmawianiu niewygodnym żądaniom innych, stanowczym wyrażaniu potrzeb i nakłanianiu innych do ich spełnienia. Swobodnie wyrażają zarówno pozytywne, jak i negatywne uczucia. Nie mają trudności w zwracaniu się do ludzi o pomoc i wsparcie. Rodzina o rozproszonych granicach stwarza doskonałe warunki do ćwiczenia tego rodzaju umiejętności, jako że rodzice dostosowują się do pragnień dzieci, nie potrafią im odmawiać,

Wykres 3. Średni profil kompetencji społecznych w rodzinie nadopiekuńczej

przez co te coraz lepiej uczą się, jak prosić innych o pomoc czy przysługę. Wyrażanie własnych potrzeb i uczuć spotyka się w tej rodzinie z pozytywnym wzmocnieniem, co doskonali asertywne umiejętności tej grupy.

Również wtedy, gdy osoby te są wystawione na widok publiczny, potrafią dobrze wypełnić zadanie, zabrać głos, zaprezentować siebie. Jest to konsekwencją skupienia rodziców na nich, przez co w pewnym sensie nieustannie znajdują się w sytuacji ekspozycji. Ich ekspresja siebie oraz swoich umiejętności najczęściej spotyka się z oznakami akceptacji, przez co generalnie antycypują one pozytywną ocenę siebie ze strony innych.

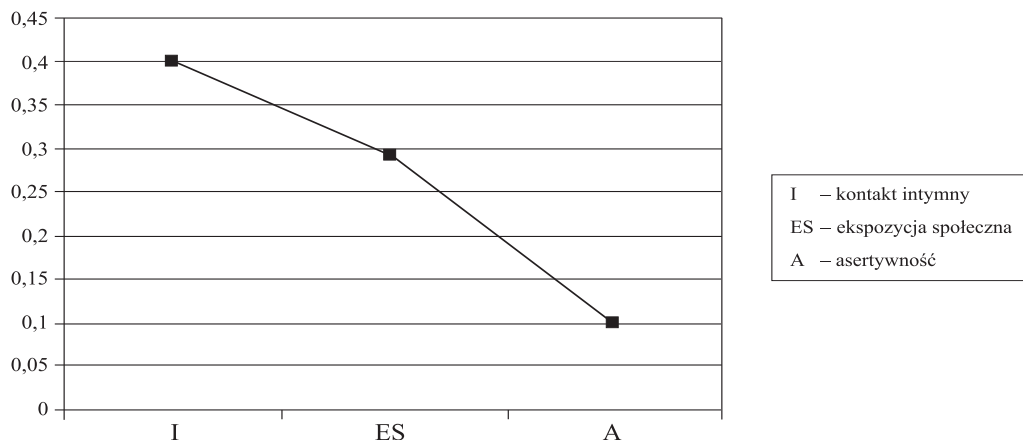
Najmniejszą skuteczność badani z rodzin nadopiekuńczych wykazują w sytuacjach bliskiego kontaktu z drugą osobą. Potrafią nawiązać intymną relację, wykorzystywać w interakcji kanały werbalne i pozawerbalne, ale widzą się tu jako mniej efektywni niż w walce o własne prawa. Przyzwyczajone do koncentracji rodziców na ich potrzebach, dążących do zaspokajania wszelkich pragnień dzieci i chętnie poświęcających się im, osoby z tej grupy są bardziej nastawione na własne cele. Prawdopodobnie są mniej otwarte na przyjmowanie informacji o innych, okazywanie zainteresowania głębszymi stanami psychicznymi rozmówców czy empatyczne wspieranie ich.

Uwzględniając przyczynowość cyrkularną, należy wskazać, iż opisane wyżej umiejętności dorastających dzieci są bodźcem dla zachowań pozostałych członków rodziny. Umiejętne wyrażanie próśb przez dzieci skłania rodziców do opiekuńczości, skuteczność w stawianiu żądań – do ustępstw, eksponowanie siebie – do koncentracji na nich, a mniejsza troska o potrzeby innych i nadmierne absorbowanie uwagi – do zaniedbywania przez rodziców ich własnych spraw. Takie powtarzające się zachowania rodziców wpływają w rezultacie na postrzeganie granic w rodzinie przez dzieci jako nadmierne przepuszczających. Reakcje rodziców oczywiście wzmacniają zachowania dzieci, które ponownie prowokują ich określone postępowanie. W ten sposób członkowie rodziny oddziałują na siebie na zasadzie sprzężeń zwrotnych (zob. Goldenberg, Goldenberg, 2006).

Spoleczne kompetencje młodzieży z rodzin prawidłowych

Badanych z tej grupy cechuje najwyższy poziom ogólnych kompetencji społecznych, wśród których dominują umiejętności potrzebne w bliskich kontaktach interpersonalnych (zob. wykres 4).

Respondenci z rodzin prawidłowych potrafią najlepiej spośród wszystkich badanych dzielić się bliskością doświadczaną w różnych

Wykres 4. Średni profil kompetencji społecznych w rodzinie prawidłowej

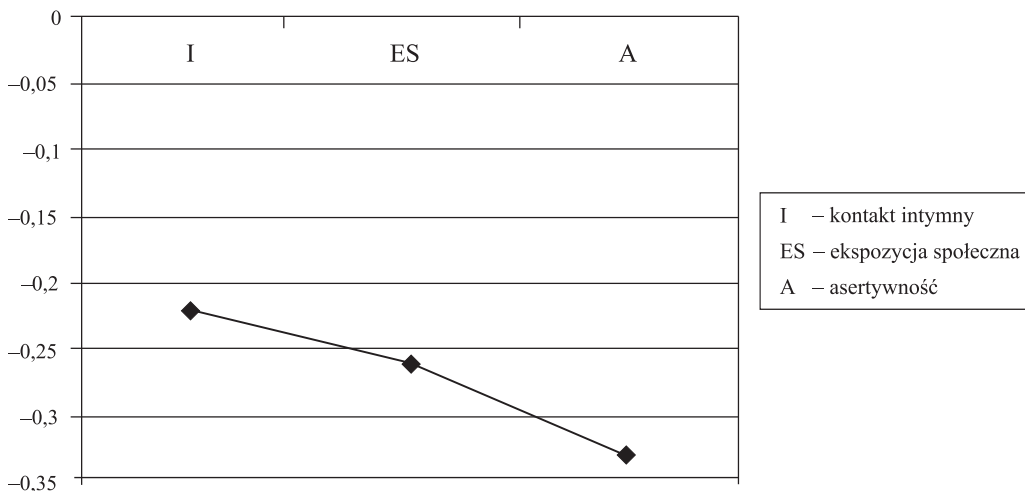
aspektach – intelektualnych, emocjonalnych i działaniowych. Jednostki te są najbardziej empatyczne i otwarte. Stosują dobre techniki komunikacyjne, potrafią w czasie interakcji regulować granice. Mają bowiem możliwość ćwiczyć tego typu umiejętności w rodzinie, gdzie wzajemne relacje opierają się na życzliwości, a rodzice są zainteresowani sprawami dzieci, udzielają im wsparcia, chętnie spędzają z nimi czas. Jest to zgodne z wnioskami Chalandyry Bryant i Glena Eldera (2002), którzy przekonują, że rodzice dostarczają pola treningowego dla rozwoju społecznych umiejętności mających wpływ na rozwój głębokich rówieśniczych przyjaźni. Zwłaszcza pozytywny emocjonalny ton rodzicielskich zachowań w stosunku do potomstwa odgrywa ważną rolę w rozwoju odpowiednich umiejętności regulacyjnych i komunikacyjnych.

Osoby z rodzin prawidłowych dobrze radzą sobie również w sytuacji ekspozycji społecznej. Świadomość bycia oglądanym, słuchanym, obserwowanym i ocenianym przez innych wpływa na nie aktywnie, ponieważ spostrzegają obserwatorów jako ludzi życzliwych. Są pewne swoich kompetencji, mają do siebie zaufanie, dzięki czemu antycypują pozytywną ocenę ze strony innych, a to umożliwia im sprawne działanie i osiąganie pożądanego celu – w tym zakresie radzą sobie lepiej niż pozostałe grupy. Przy optymalnych granicach strategie rodzinne

polegają na zachęcaniu członków rodziny do rozwijania pozytywnej samooceny i czucia się zdolnym i ufnym w pokonywaniu różnych wyzwań życiowych. Podczas interakcji z dziećmi rodzice zachęcają je do postrzegania siebie jako posiadających raczej pozytywne niż negatywne cechy. Rodzice podkreślają walory dziecka i dostarczają mu okazji do doświadczania powodzenia (Plopa, 2005). W ten sposób rodzina prawidłowa pozwala trenować umiejętności funkcjonowania w grupie bez lęku odrzucenia (Shapiro, 1997).

W najmniejszym stopniu są rozwinięte ich kompetencje potrzebne w sytuacjach wymagających asertywności, choć nadal są one na poziomie powyżej średniej dla całej grupy. Osoby z rodzin prawidłowych potrafią bronić własnych praw, ale prawdopodobnie są mniej skuteczne w swobodnym wyrażaniu negatywnych uczuć.

Ich umiejętność skłaniania innych do otwartości, przy jednoczesnym eksponowaniu własnych spraw i delikatnym wyrażaniu próśb, zachęca rodziców do bliskości, ale bez konieczności poświęcania potrzeb własnych i współmałżonka. Te zachowania są spostrzegane przez młodzież jako przejaw elastycznych granic w rodzinie. W tym wypadku również trudno byłoby wskazać, czyje zachowania są przyczyną, a czyje skutkiem, gdyż wzajemnie się one wzmacniają.

Wykres 5. Średni profil kompetencji społecznych w rodzinie niezaangażowanej

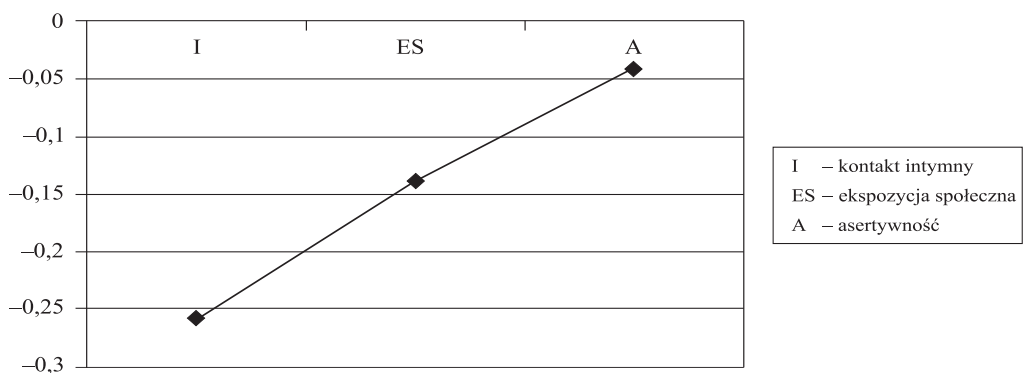
Kompetencje społeczne młodzieży z rodzin niezaangażowanych

Badanych z rodzin niezaangażowanych charakteryzuje najniższy poziom kompetencji społecznych (zob. wykres 5).

Mając mało doświadczeń społecznych, osoby z tej grupy doświadczają trudności w kontaktach intymnych, jak również wtedy, gdy znajdują się na pozycji eksponowanej. Zdecydowanie jednak najmniej skuteczne są w sytuacjach wymagających asertywności. Nie potrafią wyrażać swoich uczuć i opinii, podtrzymywać i ograniczać komunikacji z rozmówcą. Brak im stanowczości w obronie dążeń osobistych i mają trudności w nakłanianiu innych do pomocy, pro-

szczeniu o przysługę czy wsparcie. W środowisku rodzinnym ich aktywność społeczna nie spotyka się z adekwatną reakcją – brak tu zarówno pozytywnych, jak i negatywnych wzmocnień. Deficyt społecznego uczenia się i umiejętności wyciągania wniosków dotyczących tego, które działania są pożądane, a które nie, powoduje z kolei zanik aktywności społecznej i w konsekwencji ubóstwo kontaktów społecznych.

Takie zachowania dziecka w rodzinie mogą hamować aktywność rodziców, którzy doświadczając braku jego inicjatywy czy nieumiejętności w podtrzymywaniu kontaktu, zachowują dystans, a ten wpływa na ocenę granic jako niedostatecznie przepuszczalnych.

Wykres 6. Średni profil kompetencji społecznych w rodzinie chaotycznej

Kompetencje społeczne respondentów z rodzin chaotycznych

W zakresie kompetencji społecznych badani z rodzin o systemach chaotycznych wykazują deficyty we wszystkich aspektach, a analiza profilu (wykres 6) dostarcza informacji na temat charakterystycznego układu tych umiejętności.

Badani z tej grupy zdecydowanie najgorzej radzą sobie w bliskich relacjach interpersonalnych. Mają największe z całej grupy badanej młodzieży trudności w ujawnianiu swoich intymnych przeżyć, jak również przyjmowaniu od innych informacji na temat ich problemów, stanów psychicznych, oczekiwań. Zapewne wynika to z odrzucenia emocjonalnego, jakie występuje w systemach o usztywnionych granicach. Rodzice nie interesują się pragnieniami i opiniami dzieci, dlatego te ostatnie nie umieją wyrażać swoich przeżyć. Nadmierny dystans rodziców, przejawiający się w braku kontaktu z dziećmi i niespędzaniu z nimi czasu, a tym samym mały trening społeczny dzieci może być z kolei przyczyną trudności w udzielaniu przez badanych wsparcia i zrozumienia innym osobom. W tym aspekcie rodzina chaotyczna zawodzi w dziedzinie rozwijania głębokich relacji międzyludzkich (Field, 1996; Tryjarska, 1998).

W okolicznościach społecznej ekspozycji jednostki z systemów o sztywnych granicach również mają pewne trudności w swobodnym zachowaniu. Surowa i zagrażająca atmosfera w rodzinie oraz nadmierne wymagania, którym nigdy nie mogą sprostać, powodują, że badani z rodzin chaotycznych – gdy znajdują się w centrum uwagi i potencjalnie są oceniani przez innych – przewidują negatywną ocenę ze strony otoczenia, karę i krytykę. W ich rodzinach członkowie nie są dostępni dla dzieci wtedy, gdy są im potrzebni, nie dostarczają odpowiedniej wiedzy na temat radzenia sobie, blokowany jest dostęp do informacji, a reguły rodzinne zakazują prowadzenia dyskusji (Plopa, 2005). Oczekiwania rodziców wobec dzieci są wysokie, jednak rzadko udzielają im oni wskazówek, przez co dziecko dopiero po fakcie dowiadyuje się, że postąpiło źle. Rodzice po prostu oczekują, że dzieci będą wiedziały, co i jak należy robić (Field, 1996), czemu nie

są w stanie sprostać i dlatego przewidują porażkę oraz dezaprobatę w sytuacji społecznej ekspozycji.

Stosunkowo lepiej jednostki z rodzin chaotycznych radzą sobie wówczas, gdy zabiegają o obronę własnych praw. Mogą skutecznie wyrażać niezgodę na poniżenie i agresywne zachowania, choć zapewne trudno im jasno i stanowczo wyrazić własne potrzeby i oczekiwania. Tak jak rodzice dbają o zaspokojenie głównie własnych potrzeb, tak i dzieci rozwijają względnie lepszą od innych kompetencje umiejętność dbania o własne prawa. Ich asertywność nie jest wysoka, ale niektóre umiejętności nabywają. Być może jest to podyktowane pewną koniecznością obrony przed wykorzystywaniem ze strony rodziców.

Ogólnie mało plastyczna organizacja podsystemów w omawianej grupie ogranicza warunki do ukształtowania się w jednostce zróżnicowanego „ja” i trenowania umiejętności interpersonalnych. Tu jednak również działa mechanizm sprzężeń zwrotnych: dzieci, których zachowania cechuje mała empatia, a znacznie większe domaganie się własnych praw, mogą prowokować ze strony rodziców karanie czy nawet odrzucenie, co wpływa na ocenę granic jako nieprzepuszczalnych i ponownie powoduje określoną aktywność młodzieży.

DYSKUSJA

Celem przeprowadzonych badań było poszukiwanie związku pomiędzy rodzajem wewnętrznych granic w systemie rodzinnym a społecznymi kompetencjami młodzieży. Hipoteza ogólna zakładała, że badani z rodzin o wewnętrznych granicach przepuszczalnych (w tym przypadku: prawidłowych i nadopiekuńczych) mają wyższe kompetencje społeczne niż dzieci z rodzin o zbyt sztywnych wewnętrznych granicach (chaotycznych i niezaangażowanych). Z przesłanek teoretycznych wynika bowiem, że kompetencje nabywane są w toku treningu, obejmującego zamierzone i niezamierzone oddziaływania w realnych sytuacjach społecznych. Dlatego założono, iż przepuszczalne granice wewnętrzne w rodzinie gwarantują bardziej intensywny trening niż granice nieprzepuszczalne. Uży-

skane wyniki wskazują, że istotnie młodzież z rodzin prawidłowych i nadopiekuńczych charakteryzuje się wyższym ogólnym poziomem kompetencji społecznych, zatem hipoteza została potwierdzona. Mimo że przepuszczalne granice wewnętrzne w rodzinie gwarantują bardziej intensywny trening niż granice sztywne, zależność ta nie jest prostoliniowa; nie jest tak, że największa przepuszczalność sprzyja najlepszemu rozwojowi kompetencji społecznych ani też największe usztywnienie wewnętrznych granic nie prowadzi do kształtowania najniższego poziomu tych umiejętności. Najlepsze wyniki uzyskano w przypadku wewnętrznych granic optymalnych, najgorsze – przy nieco usztywnionych granicach.

Wyniki nie tylko pozwalają stwierdzić różnice pomiędzy systemami o granicach przepuszczalnych i nieprzepuszczalnych, ale również ujawniają odmienności pomiędzy rodzinami o różnym nasileniu przepuszczalności czy usztywnienia.

Biorąc pod uwagę profile kompetencji społecznych w poszczególnych grupach, najlepszą konfiguracją tych kompetencji charakteryzują się badani z systemów o wewnętrznych granicach elastycznych, a następnie nadmiernie przepuszczalnych. Ci pierwsi górują umiejętnościami w sytuacjach kontaktu intymnego oraz ekspozycji, ci drudzy – w sytuacjach wymagających asertywności. Najgorzej z kolei radzą sobie badani z rodzin niezaangażowanych, szczególnie w sytuacjach ekspozycji i wymagających asertywności, oraz z rodzin chaotycznych, zwłaszcza w kontakcie intymnym. Zatem granice, które umożliwiają dostęp do członków rodziny, przepływ informacji, wzajemne kontaktowanie się, sprzyjają rozwojowi szczegółowych kompetencji społecznych.

Najlepszym radzeniem sobie w kontakcie intymnym oraz w sytuacji ekspozycji służą granice optymalne, czyli elastyczne, gdzie jest zapewniony dostęp do pozostałych członków rodziny i wsparcie z ich strony, a także respektowanie prywatności i autonomii, sprzyjające nabywaniu szacunku dla uczuć i zachowań innych. Ważne jest również to, że dzięki wyraźnym granicom nabywanie przez dzieci kompetencji potrzebnych w bliskich interakcjach nie

jest zakłócanie przez inne osoby. Paradoksalnie zatem dla rozwoju umiejętności intymnych ważniejsza jest nie tyle bardzo duża bliskość między członkami systemu, ile jasność granic między podsystemami. Granice rozmyte, implikujące niedostateczne zróżnicowanie podsystemów i ich funkcji, powodują, że dziecko może mieć nieco mniejsze możliwości trenowania umiejętności intymnych.

Optymalne granice kształtują również najlepszą umiejętność pozytywnej autoprezentacji w sytuacji społecznej ekspozycji. Kluczowe znaczenie ma tu prawdopodobnie występujące w rodzinach prawidłowych zachęcanie dzieci do podejmowania samodzielnych działań oraz prawidłowe wzmacnianie, bez nadmiaru rad.

Asertywność w najwyższym stopniu rozwijają natomiast jednostki, w których rodzinach granice wewnętrzne są nadmiernie przepuszczalne i członkowie rodziny stale naruszają granice i prywatność pozostałych, przy dość ciepłym klimacie emocjonalnym. Prawdopodobnie taka sytuacja psychologiczna sprzyja treningowi w zakresie obrony własnych praw, ale również otwartemu wyrażaniu własnych opinii.

Granice nieprzepuszczalne kształtują niższe kompetencje we wszystkich aspektach. Brak dostatecznego zaangażowania rodziców w kontaktach z dziećmi w rodzinach niezaangażowanych utrudnia rozwój umiejętności potrzebnych w trudnych sytuacjach, szczególnie w sytuacjach ekspozycji i wymagających asertywności. Rodzina chaotyczna, o najbardziej sztywnych wewnętrznych granicach, w najmniejszym stopniu pomaga w nabywaniu kompetencji o charakterze intymnym, nieco mniej zaburza kompetencje w sytuacjach ekspozycji i wymagających asertywności. Prawdopodobnie zbyt silne odrzucenie w rodzinie sprawia, że młodzież przenosi swą aktywność na grupę rówieśniczą i to pozwala na względnie lepsze (niż w rodzinie niezaangażowanej) rozwinięcie umiejętności w sytuacjach ekspozycji i wymagających asertywności. Te umiejętności mogą być w grupie skutecznie trenowane. Powyższe wyniki są zgodne z badaniami Johna Gottmana i Lawrence'a Katza (1989), którzy stwierdzili odwrotną zależność między jakością rodzin-

nych relacji a sumą czasu spędzanego przez dzieci na czynnościach socjalizujących z rówieśnikami zabaw. Ocena relacji w rodzinie jako niesatysfakcjonujących może zatem sprzyjać większej aktywności w grupie rówieśniczej, co pozwala na pewne wyrównywanie deficytów w zakresie asertywności i ekspozycji, choć nie takie, by osiągać istotnie lepsze funkcjonowanie społeczne. Rówieśnicy nie są w stanie zrekompensować braków wsparcia rodzicielskiego (Scholte, van Lieshout, van Aken, 2001). Z kolei odrzucenie, brak okazywania w rodzinie miłości, a raczej demonstrowanie wrogości nie pozwalają tym osobom na większe zbliżenie się do innych i ćwiczenie umiejętności niezbędnych w kontakcie intymnym. Z jednej strony w rodzinach niezaangażowanych dystans między podsystemami nie jest tak nasilony i dlatego w kontakcie intymnym jednostki radzą sobie nieznacznie lepiej (od chaotycznych). Z drugiej strony, ponieważ odrzucenie emocjonalne jest mniej nasilone, u młodzieży wychowywanej w omawianych systemach nie rodzi się motywacja do kompensacyjnego poszukiwania innych grup, stąd mniejsze możliwości treningu asertywności i ekspozycji w alternatywnych grupach.

Pamiętając, że nieprawidłowe wewnętrzne granice stwierdzone w badaniach nie oznaczają dysfunkcjonalności, lecz preferowany styl transakcji w rodzinie (Minuchin, 1974), należy stwierdzić, że nie mamy też do czynienia z zaburzeniami na poziomie klinicznym, a jedynie możliwymi trudnościami (Fishman, Meyers, 2000). Ponadto sama percepcja granic przez młodzież jest uwarunkowana jej zachowaniami wynikającymi z posiadanych kompetencji; jednostki o niższych umiejętnościach spostrzegają usztywnienie granic, które współtworzą w rodzinie, zaś młodzież o wyższych kompetencjach ocenia granice jako bardziej przepuszczalne.

BIBLIOGRAFIA

- Argyle M. (1991), *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
Argyle M. (1998), *Zdolności społeczne [w:] S. Moscovici (red.), Psychologia społeczna w relacji ja–inni*, 77–104. Warszawa: WSiP.

Na koniec warto zwrócić uwagę na samą specyfikę badań dotyczących wewnętrznych granic rodzinnych, rzadko podejmowanych w polskiej tradycji badawczej, gdzie popularne jest ujmowanie relacji rodzic–dziecko w kategoriach rodzicielskich postaw czy stylu (Plopa, 2005). Badania postaw pozwalają głównie na charakterystykę jednokierunkowych oddziaływań rodziców na dzieci oraz przyjmowanych przez nich strategii wychowywania i kontrolowania. Pomijają zaś wpływ innych relacji, przez co nie realizują podstawowego założenia teorii systemowych o całościowości rodziny, w świetle którego zachowanie osoby pozostaje w ścisłym związku z relacjami pomiędzy wszystkimi członkami, nawet tymi, w których jednostka bezpośrednio nie uczestniczy (Braun-Gałkowska, 1992).

Kategorie wewnętrznych granic i wynikające stąd typy rodzin dostarczają opisu zachowań wszystkich członków rodziny, którzy wspólnie tworzą określone granice. Podejście to pozwala na badanie sposobu organizacji rodziny, funkcjonowania istniejących w niej podsystemów, ze szczególnym uwzględnieniem podsystemu małżeńskiego, dynamiki życia rodzinnego czy mechanizmu odchodzenia dzieci z domu (Ryś, 2004). Uwzględnia się w nim całościowość oraz cyrkularność oddziaływań pomiędzy podsystemami. Ponadto zaproponowane przez S. Minuchina kontinuum granic dostarcza bazy do opisu bliskości i dystansu w relacjach rodzinnych (Johnson, Waldo, 1998), a tym samym mieści się w nurcie poszukiwań podstawowych wymiarów systemów rodzinnych, takich jak na przykład spójność, elastyczność, komunikacja (Margasiński, 2006), opisujących globalne funkcjonowanie rodziny. Chodzi o scharakteryzowanie tych właściwości, których nie posiadają poszczególne jednostki czy relacje, lecz rodzina jako nowa całość (Braun-Gałkowska, 1992).

- Bardziejewska M. (2005), Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków? [w:] A.I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, 345–377. Gdańsk: GWP.
- Birch A., Malim T. (1997), *Psychologia rozwojowa w zarysie*. Warszawa: PWN.
- Borecka-Biernat D. (2003), Kwestionariusz radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych. *Przegląd Psychologiczny*, 46 (1), 9–36.
- Braun-Galkowska M. (1992), *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: TW KUL.
- Bryant C.E., Elder G.H. (2002), Parental Behavior and the Quality of Adolescent Friendships: A Social-contextual Perspective. *Journal of Marriage and the Family*, 64, 676–689.
- de Barbaro M. (1999), Struktura rodziny [w:] B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, 45–55. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Feldman S.S., Gehring T.M. (1988), Changing Perceptions of Family Cohesion and Power across Adolescence. *Child Development*, 59, 1034–1045.
- Fishman E.A., Meyers S.A. (2000), Marital Satisfaction and Child Adjustment: Direct and Mediated Pathways. *Contemporary Family Therapy*, 22 (4), 437–452.
- Field D. (1996), *Osobowości rodzinne*. Warszawa: Logos.
- Goldenberg H., Goldenberg I. (2006). *Terapia rodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gottman J.M., Katz L.F. (1989), Effect of Marital Discord on Young Children's Peer Interaction and Health. *Development Psychology*, 25, 373–381.
- Johnson P., Waldo M. (1998), Integrating Minuchin's Boundary Continuum and Bowen's Differentiation Scale: A Curvilinear Representation. *Contemporary Family Therapy*, 20 (3), 403–413.
- Kaleta K. (2010), *Struktura rodziny a społeczne funkcjonowanie dorastających dzieci*. Kielce: Wyd. UJK.
- Łapiński B. (1988), Rola rodziny w osiągnięciu autonomii przez dziecko w okresie dorastania. *Psychologia Wychowawcza*, 31 (5), 499–507.
- Margasiński A. (2006), Rodzina w Modelu Kołowym i FACES IV Davida H. Solona. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 69–87.
- Matczak A. (2001), *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Minuchin S. (1974), *Families and Family Therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Namysłowska I. (2000), *Terapia rodzin*. Warszawa: IPiN.
- Plopa M. (2005), *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Radochoński M. (1980), Koncepcja terapii rodzinnej Salvadora Minuchina. *Problemy Rodziny*, 5, 33–40.
- Radochoński M. (1987), Rodzina jako system psychospołeczny. *Problemy Rodziny*, 5, 13–21.
- Rogala-Obłękowska J. (1999), Systemowa interpretacja mechanizmów funkcjonowania rodzin narkomanów. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 23–35.
- Ryś M. (2004), *Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Warszawa: CM PPP.
- Scholte R.H.J., van Lieshout C.F.M., van Aken M.A.G. (2001), Perceived Relational Support in Adolescence: Dimensions, Configurations and Adolescent Adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 11 (1), 71–94.
- Sęk H. (1980), *Orientacja w sytuacjach społecznych. Studium teoretyczno-kliniczne*. Poznań: UAM.
- Sęk H. (1988), Rola asertywności w kształtowaniu zdrowia psychicznego. Ustalenia teoretyczne i metodologiczne. *Przegląd Psychologiczny*, 31 (3), 787–808.
- Shapiro L.E. (1997), *Jak wychować dziecko o wysokim EQ?*, Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Simon F., Stierlin H. (1998), *Słownik terapii rodzin*. Gdańsk: GWP.
- Tryjarska B. (1998), Terapia rodzinna [w:] L. Grzesiuk (red.), *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy*, 245–293. Warszawa: PWN.
- Tyszkowa M. (1979), Funkcjonowanie dzieci w sytuacjach trudnych. *Oświata i Wychowanie*, 6, 210–216.
- Wycisk J., Ziółkowska B. (2010), *Młodzież przeciwko sobie*. Warszawa: Difin.

- Ziółkowska B. (2005), Okres dorastania. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać? [w]: A.I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, 379–422. Gdańsk: GWP.
- Zsolnai A. (2002), Relationship Between Children's Social Competence, Learning Motivation and School Achievement. *Educational Psychology*, 22 (3), 317–329.